

SVENSKARNAS FÖRÄNDRADE DRYCKESVANOR

Alkoholkonsumtionen har under efterkrigstiden ökat kraftigt i Sverige samtidigt som nykterhetsrörelsens betydelse som organisation minskat.

Den svenska alkoholpolitiken har blivit alltmer liberal och bland annat medfört att antalet utskänkningstillstånd utökats kraftigt samt att den totala alkoholkonsumtionen ökat kraftigt. Efterkrigstidens utveckling har också inneburit att dryckesvanorna bland svenskarna förändrats. Spritkonsumtionen har minskat markant men den har ersatts av en kraftig ökning av både vin- och starkölskonsumtion. En starkt bidragande orsak är kvinnornas och ungdomsgruppernas ökade konsumtion av vin respektive öl som i ett historiskt perspektiv utgör ett nytt fenomen.¹

Speciellt påtaglig är liberaliseringen i Västerbotten eftersom länet har haft en stark nykterhetsrörelse och fört en utpräglat restriktiv alkoholpolitik.² Från att ha varit ett av de nyktrare länen i Sverige har Västerbotten utvecklats till ett område som inte särskiljer sig nämnvärt från den allmänna utvecklingen i riket.³

Efter andra världskriget och fram till i dag har vinförsäljningen ökat oavbrutet i Sverige.⁴

Spritförsäljningen har varit relativt konstant fram till slutet av 1970-talet men har därefter avtagit. 1991 var spritförsäljningens andel av den totala försäljningen endast en tredjedel. Vinförsäljningens andel var tjugonio procent och starkölsförsäljningen var nitton procent liksom folkölens andel.⁵

Den svenska alkoholkonsumtionen har under hela 1900-talet påverkats av statliga restriktioner. Två åtgärder som haft stor betydelse för alkoholkonsumtionens utveckling är motbokens avskaffande 1955 och försäljningen av mellanöl i livsmedelsbutiker från 1965 fram till 1977. Motbokens avskaffande medförde att alkoholförsäljningen ökade i det närmaste konstant under de två första decennierna, fram till 1976. Efter mellanölets avlägsnande steg starkölsförsäljningen kraftigt men denna ökning komprimerades inte helt mellanölets bortfall.⁶

En annan åtgärd som påverkat konsumtionen har varit beskattning av och prissättning på alkoholdrycker. Den alkoholpolitiska målsättningen har varit att begränsa totalkonsumtionen och att inrikta konsumtionen mot svagare drycker.⁷ Redan i november

1956 genomfördes en skattehöjning som drabbade starkspriten och försäljningen minskade något under 1957.⁸ Vinkonsumtionen steg det sistnämnda året som ett resultat av att spritpriset höjdes. En ny prishöjning genomfördes 1958 och resulterade i att den totala försäljningen av sprit minskade och att vinförsäljningen ökade än mer. Beträffande starkölet ökade den totala försäljningen kontinuerligt från 1957 till 1962 med omkring elva procent per år.⁹

STREJK OCH SKATTER PÅVERKAR

1963 ökade ölförsäljningen med cirka sextiosex procent jämfört med året innan. Den huvudsakliga orsaken berodde på AB Vin- & Spritcentralens strejk under våren 1963 och att tillgången på sprit och vin i butikerna och på restaurangerna var ytterst begränsad.¹⁰ Av den anledningen sjönk naturligt nog spritförsäljningen det året. Den höjda levnadsstandarden började göra sig gällande och medförde att alkoholkonsumtionen ökade åren 1961 och 1962.¹¹

I februari 1966 genomfördes en skattehöjning på sprit och vin som resulterade i att kostnadsökningen blev nästan sexton procent för konsumenterna. Den reella löneökningen steg dock mer än brännvinspriset, vilket medförde att priset på en liter renat i realiteten sjönk.¹²

1968 höjdes sprit- och vinskatten med sju till nio procent i syfte att återställa de relativa spritpriserna till tidigare nivåer. Dessa uppjusteringar av skatten vidtogs för att dämpa konsumtionen. Försäljningen ökade med 40 procent under de tre veckorna före höjningen jämfört med samma period året innan. I februari då skattehöjningarna hade genomförts minskade försäljningen

däremot kraftigt. Tidigare hade skattehöjningarna endast haft kortvarig verkan men 1968 års skattehöjning fick en mer långtgående effekt. I och med att spriten blev dyrare expanderade även ölförsäljningen.¹³

En ny prishöjning genomfördes i november 1970 men spritförsäljningen ökade oväntat starkt det året. Orsaken kan dels sökas i att prishöjningen sattes in för sent och att spriten relativt sett var billigare än året innan.

Effekten av prishöjningen kom under 1971. Detta år sålde Systembolaget för första gången mindre sprit än vin räknat i liter, ölförsäljningen gick också ned något. Den totala konsumtionen sjönk och därmed bröts den långvarigt ökande trenden.¹⁴

Men redan året därefter steg den totala konsumtionen igen; sprit- och vinförsäljningen ökade till skillnad från starkölsförsäljningen som fortsatte att minska.¹⁵ Mellan 1976 och 1984 sjönk däremot alkoholförsäljningen markant. Nedgången berodde sannolikt på flera orsaker. 1977 genomfördes ovanligt stora prishöjningar.

Den genomsnittliga prisökningen var för sprit 16,7 procent, för lättvin 13,9 procent, för starkvin 12,3 procent och för starköl 11 procent. Dessutom höjdes momsens med 3 procent.¹⁶ Den disponibla inkomsten sjönk också under denna period. Attityder och alkoholpolitik skärptes i restriktiv riktning, informationskampanjer om alkohol blev vanligare. Efter 1984 har en viss uppgång skett, 1986 ökade alkoholkonsumtionen vilket sammanfaller med att realinkomsterna steg samtidigt som alkoholpriserna inte förändrades.¹⁷

Från 1989 har en viss minskning ägt rum, som antagligen beror på de följande årens lågkonjunktur i svensk ekonomi.¹⁸

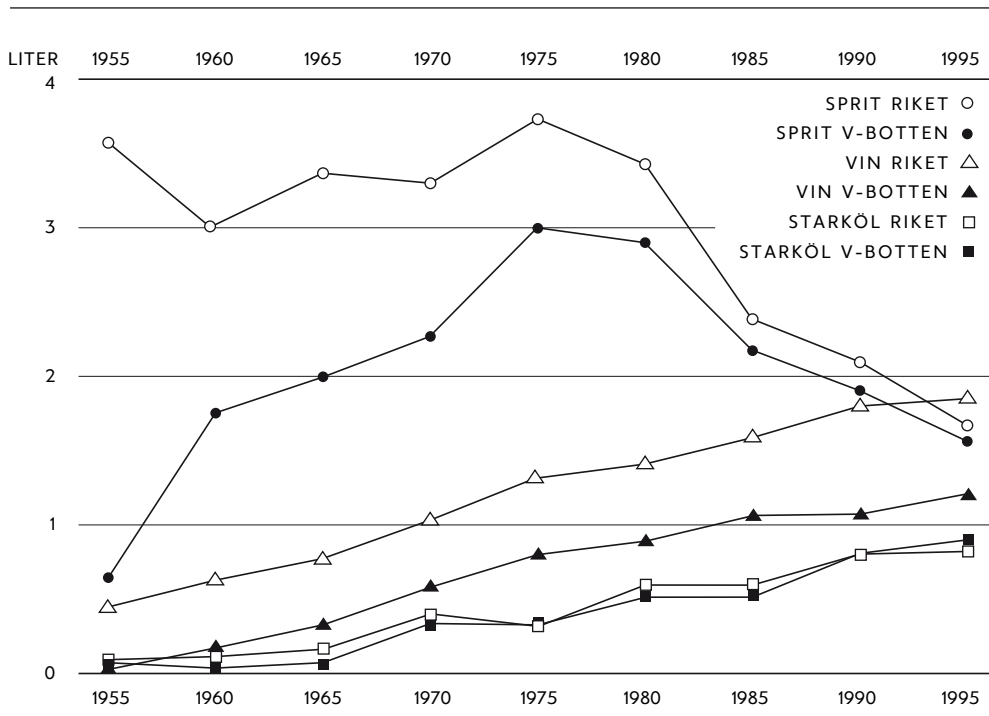

DIAGRAM I: REN ALKOHOL PER INVÅNARE I 15 ÅR OCH DÄRÖVER

Källa: Statistik Systembolaget. Folkhälsoinstitutet/Centralförbundet för Alkohol- och narkotikaupplysning i Sverige. Rapport 97. Stockholm 1997. Sveriges officiella Statistik 1955, 1960, 1965. Befolkningsstatistik Länsstyrelsen Västerbottens län.

Under de senaste tjugo åren har försäljningen av spritdrycker i Sverige minskat. Samtidigt har försäljningen av lättare alkoholdrycker, som vin och starköl, ökat.¹⁹

Delvis till följd av statens alkoholpolitik så följer Västerbotten efterkrigstidens konsumtionsutveckling i riket mot en ökning av den totala alkoholkonsumtionen fram till 1980 samtidigt som spritkonsumtionen minskat och ersatts av en ökad vin- och starkölsföräring.²⁰

ALLT MINDRE SKILLNADER

Vi kan se av diagram 1 att rikets spritkonsumtion överstiger Västerbottens, men också att denna differens minskar kraftigt över tid. Tiden innan 1975 uppvisar stora skillnader när det gäller spritkonsumtionens utveckling. Rikets konsumtion förändras i mindre grad denna period, däremot har Västerbotten en kraftig stegring av nivån från 1955 till 1975. Klart är att Västerbottens spritkonsumtion ökat exceptionellt under dessa år för att från 1975 och

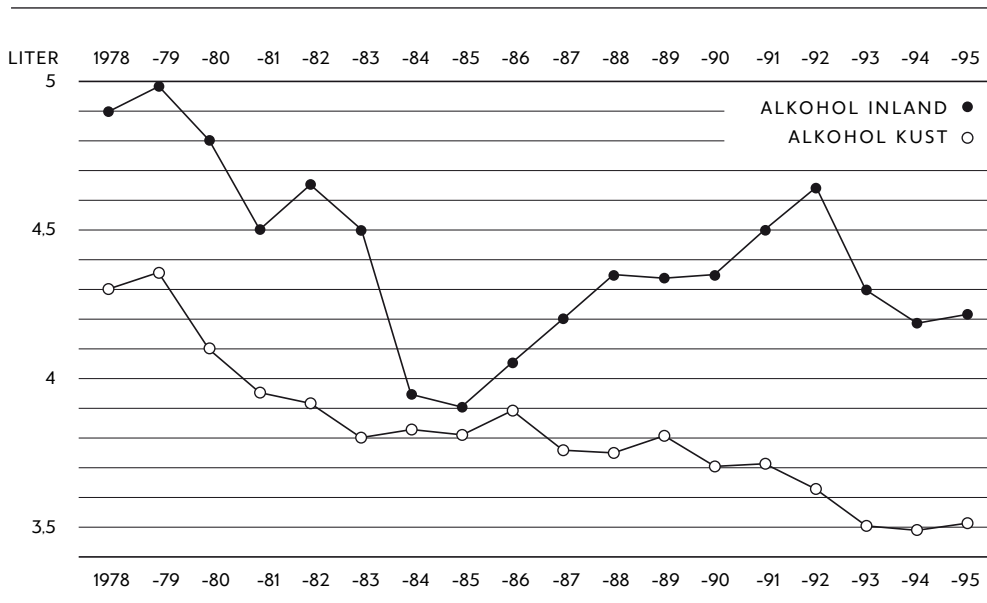

DIAGRAM 2: REN ALKOHOL PER INVÅNARE I 15 ÅR OCH DÄRÖVER I V-BOTTEN
 Källa: Statistik Systembolaget. Befolkningsstatistik Länsstyrelsen Västerbottens län.

framåt hamna mer och mer i paritet med riksgenomsnittet.

Övergången från sprit till de alkoholsvagate alternativen vin och starköl tycks ha gått snabbare i riket som helhet än i Västerbotten, eftersom spritkonsumtionen i Västerbotten fortfarande har den högsta andelen av konsumtionen mätt i ren alkohol per capita år 1995 under det att situationen i riket visar att konsumtionen av vin uttryckt i ren alkohol passerat spritkonsumtionen. Över tid kan vi se att Västerbottens starkölskonsumtion är i paritet med rikets och att vinkonsumtionen är lägre i Västerbotten och behåller generellt samma differens över tid gentemot riket.²¹

Intressant nog skiljer det sig mellan de olika västerbottniska kommunerna vad gäller hur långt denna övergång från sprit till de alkoholsvagate alternativen vin och starköl gått. Något som återspeglar de historiskt-kulturella och social-ekonomiska differenser som existerar mellan de olika regionerna i Västerbotten.

KUST OCH INLAND

Den västerbottniska alkoholkonsumtionen uppvisar en påtagbar skillnad inom länet, vilket kan avläsas av diagram 2. Inlandet har en markant högre alkoholkonsumtion jämfört med kustregionen under större delen av perio-

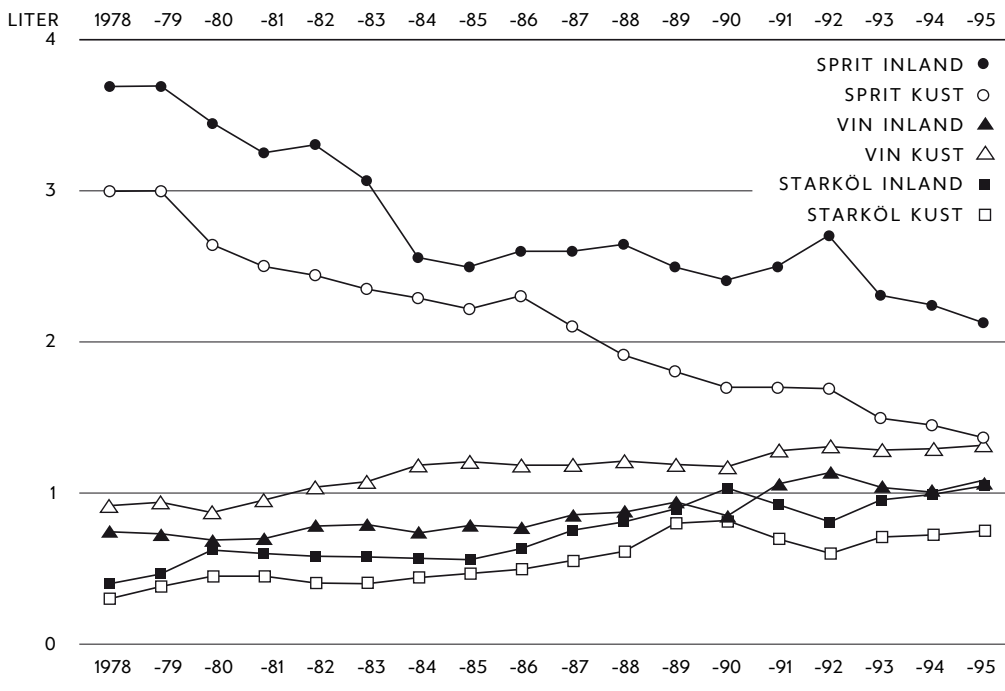

DIAGRAM 3: REN ALKOHOL PER INVÅNARE 15 ÅR OCH DÄRÖVER I V-BOTTEN
 Källa: Statistik Systembolaget. Befolkningsstatistik Länsstyrelsen Västerbottens län.

den. Skillnaden varierar dock över tid, mellan åren 1984 och 1985 ligger inlandet och kustregionen på nästan samma konsumtionsnivå. En intressant differens, som visar att kustregionens alkoholkonsumtion generellt minskar, framgår under hela den undersökta perioden under det att inlandets konsumtion minskar fram till 1985 och därefter ökar alkoholförtäringen kraftigt för att återigen minska från 1992.²²

Enligt diagram 3 är spritkonsumtionen markant mycket högre i inlandet än i kustområdet. Även starkölskonsumtionen är högre i inlandet men skillnaden

gentemot kustregionen är inte lika stor. Vinkonsumtionen är däremot högre i kustområdet även om differensen mellan regionerna är liten. Under den här perioden har spritkonsumtionen minskat kraftigt i både inlandet och kustregionen. Intressant att lägga märke till är den ökning av spritkonsumtionen som inträffar, mellan 1985 och 1986, i både inlandet och kustregionen. Sannolikt är det att förknippa med den förhöjda realinkomsten och de oförändrade alkoholpriserna under 1986. Vinkonsumtionen har inte förändrats i någon högre grad mer än att en svag ökning

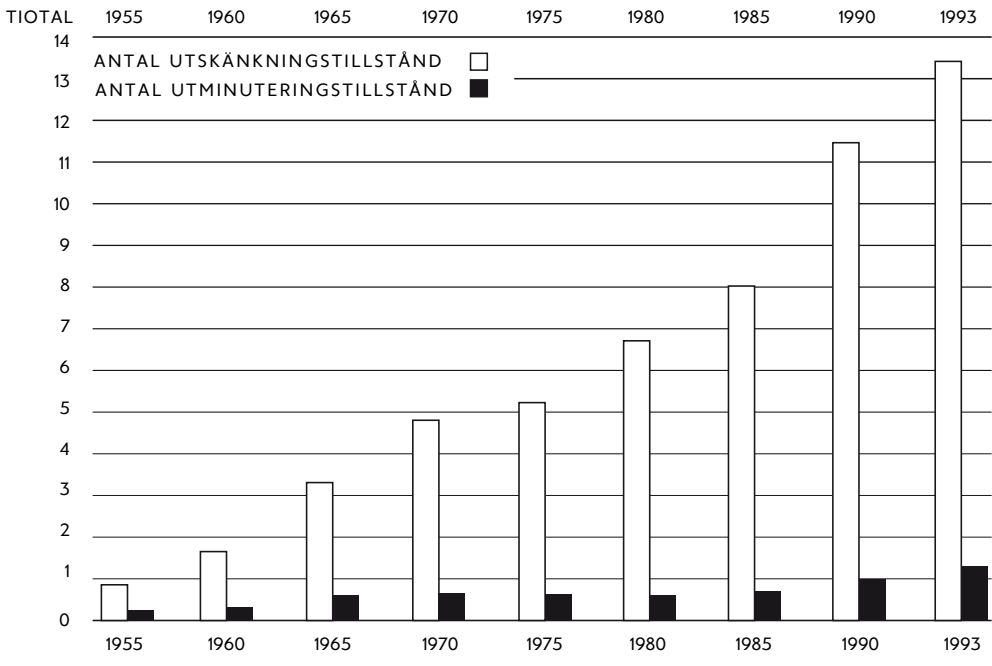

DIAGRAM 4: UTSKÄNKINGS- OCH UTMINUTERINGSTILLSTÅND I V-BOTTEN.

*Källa: Sveriges Officiella Statistik. Finanser. Rusdrycksförsäljningen m.m 1953–1956, 1960–61, 1965. Sveriges Officiella Statistik. Kontrollstyrelsen. Alkoholistatik 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, 1993.1.

kan beläggas för inland och kust. Konsumtionen av starköl i inland och kust följer i likhet med vinkonsumtionen en parallell utveckling men ökningen över tid är mer markant.²³

Viktigt att notera är att kustområdets vinkonsumtion år 1995 övertar spritens ledande roll när det gäller konsumtionen av ren alkohol per invånare över 15 år. Inlandet uppvisar i detta fall en klar dominans för spritkonsumtionen, vilket tyder på att övergången till de alkoholsvaga alternativen vin och starköl går långsammare här.

Dessutom är det viktigt att påpeka i sammanhanget att den faktiska starkölskonsumtionen sannolikt är något större än vad som redovisas i diagram 3 eftersom de svenska bryggerierna fick möjlighet att sälja starköl direkt till restaurangerna utan att gå omvägen via Systembolaget, vilket dock gällde för sprit och vin, från och med den 1 januari 1978.²⁴ Det beräknades år 1995 att de svenska bryggeriernas direktleverans av starköl till restaurangerna utgjorde närmare hälften av det försålda starkölet.²⁵

RESULTAT

I min undersökning av vad som påverkar det västerbottniska dryckesmönstret så har följande framkommit.

Den höga konsumtionen av alkohol i inlandet visar att urbaniseringens förhöjande effekt på alkoholkonsumtionen är försumbar i Västerbotten. Sysselsättningens och inkomstens betydelse för mängden alkohol som konsumeras i Västerbotten är liten. Bruket av sprit uppvisar inte något mönster som skulle kunna vara påverkat av yrke och inkomst i Västerbotten men är däremot associerad med män i övre medelåldern som sannolikt är en determinerande faktor bakom den höga spritkonsumtionen i inlandet. I övrigt har jag kunnat kontatera ett samband mellan högre samhällsklass, därmed associerad högre inkomst, och en större konsumtion av vin. Åldersfördelningen påverkar sannolikt starkölskonsumtionen mest. Umeås relativt stora starkölskonsumtion är antagligen orsakad av det stora antalet unga studenter vid universitetet och i detta sammanhang kan även läggas det kvinnoöverskott som medför att Umeå har en hög vinkonsumtion. Detta leder in frågan på i vilken grad utbildningsnivån påverkar

konsumtionsmönstret. Det är främst när det gäller konsumtionen av vin som man finner ett samband. Ett samband som yttrar sig i att en hög utbildningsnivå ökar sannolikheten för att konsumera vin. Skellefteå utgör dock undantaget. Skellefteå framträder i högsta grad som ett särfall. Kommunens alltigenom låga alkoholkonsumtion är sannolikt kopplad till nykterhetsrörelsen och frikyrklighetens starka förankring i bygden.²⁶

Samtidigt som dryckesvanorna har förändrats så har antalet utskänkningsstillstånd ökat kraftigt i Västerbotten vilket påvisar kommunpolitikernas aktiva medverkan i liberaliseringen av den västerbottniska alkoholpolitiken. En process som likaledes har sin motsvarighet i riket i övrigt.

Västerbotten som varit ett restriktivt län vad avser alkoholpolitiken har i efterkrigstid alltmer harmoniserats med situationen i riket som helhet vilket kan avläsas av förändrade dryckesvanor och det ökade antalet utskänkningstillstånd som länet erfarit.

Intressant att följa är hur länge liberaliseringen av alkoholpolitiken kan fortgå innan den vänds till sin motsats.

FOTNOTER

1. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (1992), s. 60.
2. Fränberg (1983), s. 228.
3. Uusitalo (1998).
4. Socialstyrelsen. *Alkoholvanor* (1984), s. 7.
5. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (1992), s. 59, 61.
6. Folkhälsoinstitutet/Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (1997).
7. SOU (1974) nr 91, s. 237.
8. *Systembolagets verksamhetsberättelse 1957* (1958), s. 12.
9. *Systembolagets verksamhetsberättelse 1958 och 1961* (1959), s. 16, (1962), s. 18.
10. *Systembolagets verksamhetsberättelse 1963* (1964), s. 14.
11. *Systembolagets verksamhetsberättelse 1962* (1963), s. 8.

12. *Systembolagets verksamhetsberättelse 1967* (1968), s. 4.
 13. *Systembolagets verksamhetsberättelse 1968* (1969), s. 7.
 14. *Systembolagets verksamhetsberättelse 1971* (1972), s. 4.
 15. *Systembolagets verksamhetsberättelse 1972* (1973), s. 4.
 16. *Systembolagets verksamhetsberättelse 1977* (1978), s. 6–9.
 17. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (1992), s. 25.
 18. Folkhälsoinstitutet/Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (1997), s. 74, 185.
 19. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (1992), s. 60.
 20. Uusitalo (1998).
 21. Uusitalo (1998).
 22. Uusitalo (1998).
 23. Uusitalo (1998).
 24. Köhlhorn (1998), s. 204 och SOU 1994 nr 24, s. 27, 44.
 25. Folkhälsoinstitutet/Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. *Rapport 95* (1995), s. 60.
 26. Uusitalo (1998).

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

- Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN). *Rapport 92*. Stockholm, 1992.
 Frånberg, P, 1983, *Umeåsystemet. En studie i alternativ nykterhetspolitik 1915–1945*. Umeå.
 Folkhälsoinstitutet/Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN), 1995: *Rapport 95. Alkohol- och narkotikautvecklingen i Sverige*. Stockholm.
 Folkhälsoinstitutet/Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN), 1997: *Rapport 97. Alkohol- och narkotikautvecklingen i Sverige*. Stockholm.
 Socialstyrelsen. *Alkoholvanor: en översikt av undersökningsresultat från åren 1968–1980*. Stockholm, 1984.
 SOU 1974:91, 1974. *Alkoholpolitik 2. Åtgärder*. Stockholm.
 SOU 1994:24, 1994. Stockholm.
Svenska alkoholvanor i förändring. Om utvecklingen fram till EU-medlemskapet. (red) Eckart Köhlhorn och Jill Björ. Kristianstad, 1998.
Systembolagets verksamhetsberättelse 1957. Stockholm, 1958.
Systembolagets verksamhetsberättelse 1958. Stockholm, 1959.
Systembolagets verksamhetsberättelse 1961. Stockholm, 1962.
Systembolagets verksamhetsberättelse 1962. Stockholm, 1963.
Systembolagets verksamhetsberättelse 1967. Stockholm, 1968.
Systembolagets verksamhetsberättelse 1968. Stockholm, 1969.
Systembolagets verksamhetsberättelse 1971. Stockholm, 1972.
Systembolagets verksamhetsberättelse 1972. Stockholm, 1973.
 Uusitalo, I, 1998, *Alkoholkonsumtion och Dryckesmönster i Västerbotten 1955–1996*. Opublicerat avhandlingsavsnitt, Umeå.